

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΣΤΗ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗ ΤΟΥ «ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΥ» ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΤΣΙΓΓΑΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΟΜΑΚΩΝ

Όλγα Τσακηρίδη-Θεοφανίδη

« ...η βαθύτερη εκείνη δύναμη των αναλογιών που συνέχει τα παραμικρά με τα σπουδαία, τα καίρια με τα ασήμαντα και διαμορφώνει κάτω από την κατατεμαχισμένη των φαινομένων επιφάνεια ένα πιο στέρεο έδαφος για να πατήσει το πόδι μου, παραλίγο να πω η ψυχή μου...»

Οδυσσέας Ελύτης,
από τα «Δημόσια και τα Ιδιωτικά», σ.7.

Εισαγωγικά

Ήδη η αρχαία ελληνική σκέψη είχε επισημάνει αρκετά σημαντικές διαστάσεις του πολιτισμικού φαινομένου, εφόσον θεωρήθηκε πως αποτελεί πηγαία και ενδόμυχη ανάγκη του ανθρώπου «...*παίζοντα εστί διαβιωτέον τινάς δη παιδιάς, θύοντα και άδοντα και ορχούμενον*»¹ η παραγωγή και αξιοποίηση των ποικίλων πολιτιστικών αγαθών, που πολλές φορές δεν ανταποκρίνονται στους αυστηρούς νόμους της αναγκαιότητας, με την έννοια ότι δεν απευθύνονται στην κάλυψη βασικών βιολογικών αναγκών. Τα πολιτιστικά αγαθά, όμως, καλύπτουν μια βαθύτερη ψυχολογική ανάγκη του ανθρώπου: αυτήν της αναζήτησης της ομορφιάς.

Εάν, όμως, επιχειρήσουμε να προσδιορίσουμε τη «φύση» και το εννοιολογικό περιεχόμενο των πολιτιστικών αγαθών, θα αντιληφούμε πως αυτό είναι μια εργασία διόλου ευκαταφρόνητη, που υποκρύπτει αρκετές δυσχέρειες και απογοητεύσεις. Αντιλαμβανόμαστε, όμως, πως τα πολιτιστικά αγαθά², τα οποία ως περιεχόμενο συγχωνεύουν διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία, έχουν εξαιρετική επιρροή στη διαμόρφωση της σκέψης, εξαιτίας του πολύπλευρα αναπτυγμένου επικοινωνιακού τους χαρακτήρα και της συμβολικής τους διάστασης³, ιδιαίτερα όταν αναφέρονται στο χώρο της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Τα πολιτιστικά αγαθά ακόμη και όταν δεν αποτελούν «ακαδημαϊκή» τέχνη (για να μη χρησιμοποιήσω τον όρο «υψηλή» που κατακερματίζει τη δραστηριότητα αυτή του ανθρώπου στα δύο, αφαιρώντας τη σφαιρική της θεώρηση και αξία⁴), αλλά αναφέρονται στην απλή λαϊκή δημιουργία, έχουν ιδιαίτερη σημασία και δύναμη που προκύπτει μεταξύ άλλων από την κάλυψη:

α) της ανθρώπινης ανάγκης για έκφραση της δημιουργικότητας όχι μόνο ως αποτελέσματος αλλά και ως διαδικασίας εξεύρεσης και προσέγγισης της ομορφιάς (του περιπτού, αλλά και τόσο αναγκαίου...)

β) με δημιουργικό τρόπο του ελεύθερου χρόνου

γ) ψυχαγωγικών και άλλων αναγκών κοινωνικοποίησης

Όλες αυτές οι δραστηριότητες διαμορφώνουν παιδεία είτε στο επίπεδο της ατομικής είτε της συλλογικής έκφρασης, τόσο ως διαδικασία (ομαδική δημιουργική δραστηριότητα) όσο και ως «κατανάλωση» των αγαθών που παράγονται⁵.

Επομένως, ο αποκλεισμός, σε μικρό ή μεγαλύτερο ποσοστό, από την «κατανάλωση» πολιτιστικών αγαθών για ορισμένες ομάδες του πληθυσμού⁶ θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως τους αφαιρεί σημαντικά στοιχεία για την κατανόηση του περιβάλλοντος και την ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους μέσα σ' αυτό. Δημιουργεί, θα λέγαμε, μια διακοπή της ροής της επικοινωνίας μεταξύ των μελών της κοινωνίας, η οποία έχει ως επακόλουθο τη στέρησή τους ακόμη και από το βασικό δικαίωμα της κοινωνικής συμμετοχής και επεξεργασίας των κοινωνικών μηνυμάτων. Ο αποκλεισμός αυτός, που θα τον χαρακτηρίζαμε στην περίπτωση αυτή ως «πολιτισμικό», συντελεί στην ανακύκλωση⁷ του ευρύτερου αποκλεισμού τους.

1. Ο προβληματισμός για την πολιτισμική διαχείριση: σε αναζήτηση υποκειμένων και αντικειμένων

Ορισμένα στοιχεία της έννοιας της πολιτισμικής διαχείρισης μας έρχονται από παλιά⁸, στις μέρες μας όμως σηματοδοτείται διαφορετικά, παρουσιάζει νέες μορφές και βέβαια διαμορφώνεται σε νέο αντικείμενο του γνωστικού πεδίου⁹. Για την αποτελεσματική εφαρμογή της, εφόσον υλοποιείται από φορείς με διοικητική οργάνωση, υπάρχει ανάγκη ν' ακολουθεί τις αρχές της Διοίκησης¹⁰: προγραμματίζει, θέτει σκοπούς, διερευνά την εφικτότητα των μέσων, χαράσσει στρατηγική, προϋπολογίζει τους οικονομικούς πόρους που θα χρειαστούν κ.ά. Βασική προϋπόθεση για την ύπαρξή της είναι η δημιουργία πολιτισμικών αγαθών στο παρελθόν ή τώρα, ενώ ανταποκρίνεται στην κάλυψη της βασικής ανάγκης για ανάδειξη και καλλιέργεια αυτής της πολιτισμικής δημιουργίας. Ωστόσο και η ίδια δεν στερείται του στοιχείου της «δημιουργικότητας», η οποία εξαρτά-

ται από την ευαισθητοποίηση και καλλιέργεια των συντελεστών της σε σχέση με τα αγαθά που κάθε φορά διαχειρίζονται. Ακόμη αναφέρεται σε βασικές κοινωνικές και επικοινωνιακές ανάγκες¹¹: φέρνει κοντά το δημιουργό στην κοινωνία, συντελεί στη διαμόρφωση παιδείας γύρω από τα δημιουργήματα του πολιτισμού, συμβάλει στη διατήρηση και προβολή της τοπικής ή άλλης πολιτιστικής ταυτότητας και βοηθάει στην ανάγνωση (αποκωδικοποίηση) των καλών τεχνών.

Στις παραδοσιακές κοινωνίες στοιχεία της έννοιάς της εμφανίζονται στο ρόλο του ανθρώπου ή ανθρώπων που συντελούν στη διατήρηση της συλλογικής μνήμης, επηρεάζοντας και κατευθύνοντας στη διαδικασία επιβίωσης της παράδοσης¹² τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας, των οποίων ο ρόλος απαιτεί το γενικό συντονισμό (management) της όλης διοργάνωσης. Το ρόλο αυτό πολλές φορές τον αναλαμβάνει και η Εκκλησία¹³, είτε στο πρόσωπο ιερέων, είτε ως εκκλησιαστική επιτροπή. Από την Αθήνα του 5ου αι. π.Χ. είναι γνωστός ο θεσμός της χορηγίας¹⁴, καθώς και άλλοι πολιτειακοί θεσμοί που υποστήριζαν την πολιτισμική παραγωγή. Στοιχεία πολιτισμικής διοίκησης (ή διαχείρισης) ή της οργάνωσης της Κουλτούρας εμφανίζονται από παλιά. Θα μπορούσαμε να διακρίνουμε εδώ δύο βασικές μορφές ανάλογα με την προέλευση της κουλτούρας ως δημιουργήματα του homo civilis ή homo sylvaticus. Η πολιτισμική διαχείριση στο πολιτισμό των πόλεων γρήγορα συνδέθηκε με την πολιτική και τα κέντρα εξουσίας, αργότερα συμμετείχε στη στήριξη της πολιτικής των εθνών-κρατών και έγινε κέντρο πνευματικών και ακαδημαϊκών συζητήσεων. Στις αγροτικές και ημιαστικές περιοχές πέρασε στο επίπεδο της ιδιωτικής ή εθελοντικής πρωτοβουλίας (σύλλογοι) και στην τοπική αυτοδιοίκηση. Τα χαρακτηριστικά της σ' αυτή την περίπτωση είναι ο αυθορμητισμός και η χρηστικότητα.

Στην πολιτισμική διαχείριση διακρίνουμε ένα θεωρητικό επίπεδο κι ένα εμπειρικό με εξαιρετική συνάφεια μεταξύ τους, με την έννοια πως η πρακτική τροφοδοτεί το επίπεδο της θεωρίας με νέα στοιχεία συνεχώς. Έτσι, θεωρητικοποιείται κάθε φορά ανάλογα με τις επικρατούσες ιδεολογίες και τις κοινωνικοπολιτικές σκοπιμότητες, εμφανίζοντας διαφορετικά μοντέλα στην πράξη. Από την εφαρμογή, όμως, προκύπτουν νέα στοιχεία που ανατροφοδοτούν τις σκέψεις διαμορφώνοντας νέες συνθήκες.

Η πολιτισμική διαχείριση, επίσης, αφορά σε μια πληθώρα τομέων του πολιτισμού, σήμερα ιδίως οι αρχές της βρίσκουν εφαρμογή στην πολιτιστική κληρονομιά, στη λαϊκή παράδοση, στην καλλιέργεια των καλών τεχνών, περιλαμβάνοντας ακόμη και τις λεγόμενες πολιτιστικές βιομηχανίες, όπως κινηματογράφος, βίντεο, ραδιοφωνία, διαφήμιση, σύγχρονη μουσική παραγωγή, εκδόσεις, ντιζάιν, μόδα κ.ά.. Αυτό παλαιότερα δεν συνέβαινε, καθόσον η πολιτιστική πολιτική και διοίκηση αναφερόταν σε στενότερο εννοιολογικό χώρο (the arts ή the arts poli-

cy). Βασικό χαρακτηριστικό της σύγχρονης μορφής της είναι η έντονη τάση «οικονομοποίησης» του πολιτισμού, που μοιάζει να προσλαμβάνεται αλλά και να κινείται ολόενα και περισσότερο σαν τις βιομηχανίες που παράγουν συγκεκριμένα αγαθά που απευθύνονται σε μικρό ή μεγαλύτερο μέρος της αγοράς. Η σύγχρονη της μάλιστα, μορφή θα ισχυριζόμασταν πως είναι αποτέλεσμα αυτής της πρόσληψης της πολιτισμικής πραγματικότητας.

Βασικοί παράγοντες που επηρεάζουν την πολιτιστική διοίκηση/διαχείριση, ως δραστηριότητα που αναφέρεται στο συλλογικό-κοινωνικό επίπεδο, είναι η επικρατούσα κοινωνικοπολιτική ιδεολογία¹⁵, η διοικητική αποτελεσματικότητα των πολιτιστικών φορέων, το σύστημα αποκέντρωσης, η διάθεση επαρκών οικονομικών πόρων κ.ά. Κατ' ουσίαν η πολιτιστική διοίκηση¹⁶ αποτελεί νέο επιστημονικό-διεπιστημονικό και πολυεπιστημονικό-αντικείμενο, οι σημασιολογικές διαστάσεις του οποίου ξεκινούν από τη Διοικητική, συνεχίζουν στην Κοινωνιολογία, στη μελέτη των Θεσμών, για να φτάσουν στις εξειδικευμένες γνώσεις των επιμέρους τομέων του Πολιτισμού, όπως Αρχαιολογία, Θεατρολογία, Μουσική, Λαϊκός Πολιτισμός κ.ά. Δηλαδή η Πολιτισμική Διαχείριση αναφέρεται στο γνωστικό αντικείμενο, του οποίου το περιεχόμενο διαμορφώνεται θεωρητικά από τη διαπλοκή των θεωριών της διοίκησης/διαχείρισης και του πολιτισμού κατά τομέα ή συνολικά, καθώς και εμπειρικά από τη συγκέντρωση και ταξινόμηση της γνώσης που προέρχεται από την παρατήρηση των ποικίλων εφαρμογών της διοίκησης στο χώρο του πολιτισμού. Επομένως, η πολιτισμική διαχείριση αναφέρεται σε όλα τα επίπεδα διαχείρισης, από τα οποία το σπουδαιότερο είναι εκείνο της συνολικής της υποστήριξης (Μάνατζμεντ). Αναφερόμαστε στο χώρο του σχεδιασμού και της λήψης αποφάσεων, καθώς και της χάραξης πολιτικής και στρατηγικής, στον οποίο παρατηρούνται διάφορες ιδεολογικές τάσεις και ρεύματα.

Ένα, λοιπόν, από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν σήμερα οι φορείς της πολιτισμικής διαχείρισης είναι η πολυπολιτισμικότητα των σύγχρονων κοινωνιών. Από το είδος και το ιδεολογικό περιεχόμενο της διαχείρισής της σε όλα τα επίπεδα θα εξαρτηθεί η ειρηνική συνύπαρξη μεταξύ διαφορετικών πολιτισμικά ομάδων, όχι με την έννοια της ομοιογενοποίησης της κουλτούρας τους με αυτή της περιβάλλουσας πλειοψηφούσας κοινωνίας, αλλά με την έννοια της διαπολιτισμικής τους προσέγγισης. Επομένως, η πολιτισμική, σ' αυτή την περίπτωση, θα πρέπει να μετατραπεί σε διαπολιτισμική διαχείριση προκειμένου να επιτευχθούν κάποια θετικά αποτελέσματα προς αυτή την κατεύθυνση.

2. Διαπολιτισμικότητα: μια υπόθεση «απ' τα παλιά». Τι αλλάζει;

Η πολιτιστική δημιουργία, όπως και η κουλτούρα και τα πολιτιστικά αγαθά ως παράγωγά της, εμπεριέχουν το στοιχείο της διαπολιτισμικότητας... Μάλιστα, θα λέγαμε πως τα πολιτισμικά αγαθά αποκτούν άλλη ποιοτική διάσταση, όταν εμπλουτίζονται από στοιχεία που προέρχονται από την επικοινωνία μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών. Άλλωστε, η πολιτισμική επικοινωνία συνέβαλε αποφασιστικά στην εξέλιξη των πολιτισμών. Στο σημείο, όμως, αυτό θα παρατηρούσαμε, εάν συγκρίνουμε ιστορικές περιόδους του παρελθόντος (αρχαϊκή περίοδος, ελληνιστική, ρωμαϊκή κτλ.) με τη σημερινή, ορισμένες ουσιαστικές διαφορές: η συγκρότηση των κρατών (έθνη-κράτη και εθνικισμός του 19ου αι.) δεν ήταν όπως σήμερα, δεν υπήρχαν τα φαινόμενα της παγκοσμιοποίησης και ομοιογενοποίησης, ούτε είχαν κληθεί να συνυπάρξουν διαφορετικοί λαοί στις ίδιες πόλεις, κάτω από τις σύγχρονες οικονομικοκοινωνικές συνθήκες.

Η έννοια της διαπολιτισμικότητας στα διάφορα πολιτισμικά αγαθά εμπεριέχει τη διαδικασία του ξεπεράσματος του πλουραλισμού «διαφορετικών» και «αλλότριων» πολιτισμικών στοιχείων - και ενδεχόμενα των αντιθέσεών τους - και της αξιοποίησης των στοιχείων εκείνων που μέσα από μια διαλεκτική διαδικασία αναδείχθηκαν ως μια νέα σύνθεση και ειρηνική συνύπαρξη. Σ' αυτό το σημείο θα ισχυριζόμασταν πως η διαπολιτισμικότητα ταυτίζεται με την ειρήνη, εφόσον πρόκειται για μια ειρηνική διαδικασία διαλόγου. Θα συμφωνούσαμε, πάντως, πως τα πολιτιστικά αγαθά, επειδή εμπεριέχουν την έννοια της διαπολιτισμικότητας, μπορούν να συντελέσουν στην αγωγή της κοινωνίας, προκειμένου να συνειδητοποιήσει τα θετικά αποτελέσματα της πολιτισμικής συνύπαρξης. Γράφει χαρακτηριστικά ο Β. Φιοραβάντες στο βιβλίο του Κοινωνική Αισθητική και Διαπολιτισμικότητα (αντιγράφω δύο προτάσεις από τη σ. 90 του βιβλίου):

«...αυτή (η διαπολιτισμικότητα) ήταν από τις κινητήριες δυνάμεις της μοντέρνας τέχνης, η πιο ζωντανή της παράμετρος...» και ακόμη «...η διαπολιτισμικότητα έπαιξε πάντοτε ενεργό ρόλο, ένα ρόλο φάρου για την ανάδειξη και αναγνώριση του άλλου. του άλλου πολιτισμού, της άλλης κουλτούρας...».

Θα λέγαμε, λοιπόν, πως η πεμπτουσία του προβλήματος, τόσο στο θεωρητικό όσο και στο πρακτικό επίπεδο, είναι η εξεύρεση της αποτελεσματικότερης προσέγγισης και διαχείρισης της πολυπολιτισμικότητας των σύγχρονων κοινωνιών, έτσι ώστε να συνυπάρξουν ειρηνικά, αλλά και να ανταλλάξουν προς όφελος ολόκληρης της κοινωνίας, στην οποία ανήκουν, τα πολιτισμικά τους στοιχεία.

Επομένως, όταν υπάρχουν φραγμοί στη διαπολιτισμική διαχείριση, είναι σα να στρέφεται ο πολιτισμός εναντίον του εαυτού του. Όπως ο καπιταλισμός, όταν ευνοεί την υπερσυγκέντρωση κεφαλαίου χωρίς φραγμούς, ευνοώντας την αλλοτρίωση του ανθρώπου, στρέφεται εναντίον του εαυτού του, διότι καταστρέφει τις δυνάμεις που τον τροφοδοτούν: τον ίδιο τον άνθρωπο.

Το θέμα μας, όμως, δεν είναι όπως προανέφερα η έννοια (η «ιδέα») της διαπολιτισμικότητας στην ακαδημαϊκή τέχνη, αλλά πως θα την «αντιληφθεί» ως αξία το σύνολο της κοινωνίας (σημσιολογικό περιεχόμενο). Αυτό, βέβαια, για να γίνει πράξη, θα πρέπει με κάποιο τρόπο να οργανωθούν συγκεκριμένες δράσεις που θα οδηγήσουν στη συνολική κατανόηση του προβλήματος και στο ξεπέραςμα της μικρής ή μεγάλης αντίθεσης προς τον «διαφορετικό», τον «ξένο», τον «άλλο». Επομένως, εφόσον η κοινωνία συγκροτείται γύρω από ορισμένους πολιτειακούς θεσμούς, τους οποίους συντονίζουν πρόσωπα που εκπροσωπούν το κοινωνικό σύνολο, θα πρέπει πρώτα απ' όλα αυτά τα πρόσωπα που φέρουν τη συνολική ευθύνη και κατέχουν εξαιτίας της θέσης τους μεγαλύτερη εξουσία να συνειδητοποιήσουν όλες τις διαστάσεις της διαπολιτισμικότητας και να λάβουν αποφάσεις που θα μετατρέπουν αυτές τις ιδέες σε πράξη. Επομένως, ένα μεγάλο μέρος της ευθύνης για τη «διαπολιτισμική διαχείριση» των σύγχρονων κοινωνιών αναφέρεται στα πρόσωπα που κατέχουν θέσεις με κοινωνική εξουσία.

Η διαπολιτισμικότητα θα πρέπει να ειδωθεί όχι μόνο ως έννοια στατική αλλά και ως μια διαδικασία με έντονη πολιτικοκοινωνική διάσταση: μια διαδικασία όπου κυριαρχούν τάσεις συμφιλίωσης, ειρηνικής συνύπαρξης και αλληλοσεβασμού μεταξύ της κοινωνικής πλειοψηφίας και των μειονοτικών ομάδων, που παρουσιάζουν τις δικές τους πολιτισμικές ιδιαιτερότητες. Οι αξίες που στηρίζουν τη διαπολιτισμική προσέγγιση των διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων της κοινωνίας είναι αυτές της συμφιλίωσης, της ειρηνικής συνύπαρξης, της αισιόδοξης προοπτικής, του σεβασμού για τον πολιτισμό του «άλλου», της αλληλοκατανόησης. Επομένως, θα πρέπει να υπάρξει συγκεκριμένη παιδεία, το περιεχόμενο της οποίας θα γίνει πράξη όχι μόνον από την περιβάλλουσα κυρίαρχη κοινωνία, που έχει θέση εξουσίας λόγω της πληθυσμιακής της υπεροχής, αλλά και των εκπροσώπων της πολιτείας και ειδικότερα όσων στελεχώνουν τους πολιτιστικούς φορείς (Υπουργείο Πολιτισμού, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Τοπική Αυτοδιοίκηση, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση κ.ά.). Η σημασία δηλαδή της διαπολιτισμικότητας θα πρέπει να γίνει κατανοητή και αντιληπτή από όλο το κοινωνικό σύνολο σε όλα τα επίπεδα και κυρίως σε αυτά της λήψης αποφάσεων.

Πώς όμως μπορούν να συμβούν αυτά στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και του σύγχρονου οικονομικού ανταγωνισμού; Αποτελέσματα εμπειρικών ερευνών έχουν καταδείξει πως οι κάθε μορφής ξένοι θεωρούνται οικονομικοί ανταγωνιστές¹⁷, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις οι συνήθειές τους δεν μπορούν να γίνουν ευρύτερα αποδεκτές. Από την άλλη μεριά πάλι, εμφανίζεται ως έντονη τάση ενάντια στην ομοιογενοποίηση αυτή της διαφοροποίησης και της προστασίας, προβολής και διατήρησης της πολιτιστικής ταυτότητας κάθε λαού και τόπου.

Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, πως η διαπολιτισμικότητα είναι μια εξαιρετικά εύθραυστη έννοια και πως για να μπορέσει να γίνει πράξη χρειάζεται μια διαχείριση τέτοια που να «περνάει» και να ελίσσεται μέσα από όλα αυτά τα προβλήματα, έχοντας ως μακροχρόνιο στόχο την υλοποίηση της βασικής επιδίωξης που δεν μπορεί να είναι άλλη από τη συνολική ωφέλεια του κοινωνικού συνόλου: μια ωφέλεια που θα στηρίζεται στη γνώση των διαφορετικών πολιτισμικών θυλάκων της κοινωνίας, στο σεβασμό των «άλλων» με παράλληλο σεβασμό της πολιτισμικής τους ταυτότητας και στην ειρηνική συνύπαρξη με βάση τους κανόνες του κράτους-δικαίου.

3. Ο «πολιτισμικός αποκλεισμός»: ορισμένα παραδείγματα από τους Τσιγγάνους και τους Πομάκους. Η θέση της «διαπολιτισμικής διαχείρισης».

Τι θα πρέπει να συμβεί, λοιπόν, εάν επιδίωξή μας είναι η συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων αυτών μέσα στους κόλπους της κοινωνίας με την παράλληλη διατήρηση της πολιτισμικής τους ταυτότητας; Ποιά είναι η πολυπολιτισμική και ποια η διαπολιτισμική προσέγγιση σ' αυτή την περίπτωση; Εννοιολογικά ο πρώτος όρος θεωρούμε πως αναφέρεται στην παράλληλη συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμών και επομένως η διαχείριση σ' αυτή την περίπτωση γίνεται από την κάθε ομάδα χωριστά - αν και η έννοια της διαχείρισης είναι άγνωστη στις ομάδες αυτές με την έννοια που της αποδίδεται στις δυτικές κοινωνίες. Εδώ, βέβαια, θα πρέπει να επισημάνουμε πως δεν εννοείται «η πολιτισμική επικοινωνία» μεταξύ των ομάδων με αποτέλεσμα, είτε σύγκρουσης, είτε αποκλεισμού και από τις δύο πλευρές των θετικών στοιχείων που έχει να δώσει η μια ομάδα στην άλλη. Η δεύτερη περίπτωση, και περισσότερο δύσκολη, συμβαίνει όταν επιχειρείται προσέγγιση από την κυρίαρχη ή άλλη ομάδα με εργαλεία, τα οποία κυρίως της δίδονται από τις επιμέρους κουλτούρες και με βάση την αρχή της αναγνώρισης των πολιτισμικών διαφορών και της αξίας του κάθε πολιτισμού. Επομένως, στην περίπτωση αυτή θα πρέπει να ισχύει μια σχετικιστική προσέγγιση, όπου δια μέσου της μελέτης της κάθε περίπτωσης θα προκύπτουν κάθε φορά και τα εργαλεία που θα χρησιμοποιήσει κανείς για την εφαρμογή της διαπολιτισμικής διαχείρισης.

Από μια πρώτη μελέτη μας σχετικά με δύο ομάδες που θεωρούνται ως κοινωνικά αποκλεισμένες, θα μπορούσαμε μελετώντας την πολιτισμική τους ταυτότητα και τον τρόπο ζωής τους να ανασύρουμε παραδείγματα που να προσδιορίζουν παράγοντες που συμβάλλουν στη δημιουργία και διατήρηση του πολιτισμικού τους αποκλεισμού. Αν παρατηρήσουμε από διαφορετική οπτική γωνία π.χ. τις ο-

μάδες των Τσιγγάνων και των Πομάκων, θα διαπιστώσουμε πως και οι δύο περιπτώσεις αποτελούν θύλακες πολιτισμικής διαφορετικότητας σε σχέση με την κουλτούρα της περιβάλλουσας ελληνικής κοινωνίας αλλά και μεταξύ τους. Κυρίαρχα πολιτισμικά στοιχεία των πρώτων είναι η γλώσσα - η Romani - η οποία είναι προφορική και οι αντιλήψεις, στις οποίες στηρίζεται η κοινωνική τους οργάνωση. Καθοριστικό στοιχείο της κοινωνικής τους οργάνωσης αποτελεί η συγγένεια, η οποία επηρεάζει το σύστημα της κοινωνικής ιεραρχίας και καθορίζει τις οικονομικές σχέσεις και συμμαχίες. Ο Τσιγγάνικος πληθυσμός στην Ελλάδα αλλά και αλλού δεν παρουσιάζει ομοιογένεια, εφόσον μιλούνται διαφορετικές διάλεκτοι, παρατηρούνται μεταξύ τους διαφορετικά επίπεδα από τη χρήση ή μη των κοινωνικών αγαθών. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από το βιβλίο της δημοσιογράφου Ν. Λουλέ-Θεοδωράκη με τίτλο "Εμείς οι Τσιγγάνοι" σχετικά με την ιδιαίτερη σημασία που προσδίδουν οι Τσιγγάνοι στη γλώσσα τους. Αναφέρεται σχετικά στη συνέντευξη ενός Τσιγγάνου, του κ. Δημητρίου, κατοίκου του Δήμου Αγίας Βαρβάρας Αττικής «...η γλώσσα μας είναι το μόνο που μας απόμεινε. Το μόνο που μας δένει και μας κρατά σαν φυλή. Πρέπει να τη διατηρήσουμε πάση θυσία...».

Η θρησκεία και οι επιταγές της δεν φαίνεται να επηρεάζουν ιδιαίτερα τον τρόπο ζωής τους ακόμα και στην περίπτωση των Μουσουλμάνων Τσιγγάνων.

Τα κυρίαρχα πολιτισμικά στοιχεία της δεύτερης ομάδας είναι η γλώσσα - τα Πομάκικα - η θρησκεία, που είναι η Μουσουλμανική, και η οποία επηρεάζει ιδιαίτερα τον τρόπο ζωής τους, αλλά απ' ότι φαίνεται, προσδίδει και τις κυρίαρχες αντιλήψεις, με βάση τις οποίες οργανώνεται η οικογενειακή και κοινωνική ζωή τους. Κοινό στοιχείο και των δύο ομάδων είναι πως το μεγαλύτερο ποσοστό της κοινωνίας τους βρίσκεται στην κατάσταση της φτώχειας, η οποία αρκετές φορές φθάνει και σε αυτήν την κατάσταση της εξαθλίωσης.

Η επαγγελματική δραστηριότητα των Τσιγγάνων έχει περιγραφεί ως «εποχιακή παροχή αγαθών, υπηρεσιών και εργασίας, όπου η προσφορά και η ζήτηση είναι ακανόνιστες στο χώρο και στο χρόνο» (Okely, 1983, 59). Από έρευνα του Ε-ΟΠ-ΕΜΠ το 1991-92 καταδεικνύεται, πως το 45,8% των νοικοκυριών έχουν μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα έως ή λίγο μεγαλύτερο από 50.000 δρχ. Το 33,9% από 50-100.000, το 8,5% από 100-150, το 3,43% 150-200, το 5,1% 200-300.000 και μόνο το 1,7% από 300.000-400.000. Για την ομάδα των Πομάκων δεν έχουν γίνει σχετικές έρευνες, αλλά από περιγραφές που υπάρχουν στη βιβλιογραφία για την καθημερινή τους ζωή, η οποία είναι κατά κύριο λόγο αγροτική, διαπιστώνεται πως θα πρέπει να κυμαίνονται εισοδηματικά στα ίδια επίπεδα. Η διαφορά τους έγκειται στο ότι οι Τσιγγάνοι διαμένουν κυρίως κοντά στις πόλεις, ενώ οι πλειοψηφία των Πομάκων ζει στα Πομακοχώρια που βρίσκονται στο όρος της

Ροδόπης, πράγμα το οποίο βέβαια τους κάνει αρκετά αντάρκεις ως προς τα είδη πρώτης ανάγκης, τα οποία διασφαλίζουν από τις καλλιέργειες, αλλά απομακρυσμένους από την υπόλοιπη κοινωνία.

Η οικονομική τους, λοιπόν, κατάσταση σε συνδυασμό με την πολιτισμική τους διαφορετικότητα κατά περίπτωση τους απομακρύνει όχι μόνο από ορισμένα κοινωνικά αγαθά, αλλά και από ορισμένα πολιτισμικά αγαθά. Διαπιστώνουμε δηλαδή πως η επικοινωνία τους με τα διάφορα πολιτισμικά αγαθά, τα οποία καταναλώνει η περιβάλλουσα πλειοψηφούσα κοινωνία, είναι μηδαμινή έως ανύπαρκτη. Το μόνο μέσον, μέσω του οποίου δέχονται πολιτισμικά μηνύματα του «έξω» κόσμου, είναι η τηλεόραση, για όσα νοικοκυριά έχουν τη δυνατότητα να τη διαθέτουν. Η μια όψη, λοιπόν, του πολιτισμικού τους αποκλεισμού αφορά στον αποκλεισμό τους από τα πολιτισμικά αγαθά. Η άλλη όψη αφορά στη διαπίστωση πως η πλειοψηφία της περιβάλλουσας κοινωνίας αγνοεί στοιχεία της ύπαρξής τους, αν και πρόκειται για ομάδες που υπάρχουν στον Ελλαδικό χώρο από παλιά και επομένως έχουν συμπορευτεί με τις εξελίξεις, ενώ θα πρέπει να τους αναγνωριστεί πως με τις δραστηριότητές τους έχουν και ωφελήσει και διαμορφώσει, ιδιαίτερα στην περίπτωση των Πομάκων, ακόμα και αυτήν την ιστορική πορεία των περιοχών που κατοικούν. Ήδη από το 1360 οι Τσιγγάνοι, σύμφωνα με τον μελετητή Α. Πασπάτη (1857), βρίσκονται στη Θράκη, ενώ σύμφωνα με γεωργιανό κείμενο του Αγίου Όρους, στο Βίο του *Αγίου Γεωργίου του Αθωνίτη*, 1068 μ.Χ., αναφέρεται πως εμφανίζονται πολύ νωρίτερα, μόλις το 1.050 μ.Χ. στην πρωτεύουσα του Βυζαντίου, την Κωνσταντινούπολη, με το όνομα «Ατσίγγανοι», προσκαλεσμένοι του Ανδρόνικου του Μονομάχου.

Κατά το 14ο αι. υπάρχουν μαρτυρίες πως είχε εμφανιστεί μια ομάδα Τσιγγάνων στην Κρήτη¹⁸. Το 1322 ένας φραγκισκανός μοναχός περιηγητής συνάντησε Τσιγγάνους έξω από το Ηράκλειο, ως μέλη της φυλής Χαμ (Χάϊμ ή Κάϊν, δηλαδή από την Αίγυπτο), που κατοικούσαν σε σπηλιές και σκηνές. Ως προς το θρήσκευμα αναφέρεται πως ήταν Χριστιανοί Ορθόδοξοι¹⁹.

Οι Πομάκοι πάλι θεωρούνται απόγονοι αρχαίων θρακικών φύλων των Αγριά-νων ή Αχριάνων, ενώ έχει αναπτυχθεί ισχυρή επιχειρηματολογία που συνηγορεί υπέρ αυτής της άποψης. Χαρακτηριστικό για την ομάδα των Πομάκων είναι πως από τη Συνθήκη της Λωζάννης και μετά το 1923 βρίσκονται κάτω από ένα ειδικό καθεστώς συμπεριλαμβανόμενοι στη μουσουλμανική μειονότητα της Δ.Θράκης μαζί με τους Τουρκογενείς και τους Τσιγγάνους μουσουλμάνους. Επομένως, η άρση του κοινωνικού τους αποκλεισμού είναι ιδιαίτερα δυσχερής, αφενός διότι είναι αρκετά συντηρητικοί ως μουσουλμάνοι, αφετέρου διότι κατά καιρούς δέχθηκαν τα αποτελέσματα των διεκδικήσεων μεταξύ των τριών ενδια-

φερομένων Εθνοτήτων, της Ελλάδας, Βουλγαρίας και Τουρκίας, οι οποίες σ' ορισμένες περιπτώσεις, όπως της Βουλγαρίας, τους φέρθηκαν ιδιαίτερα βάνανσα προσπαθώντας να διαμορφώσουν κατά τα συμφέροντά τους τα πολιτισμικά στοιχεία που τους χαρακτηρίζουν, όπως αυτό της καταγωγής και της γλώσσας²⁰.

Για να αναφέρουμε δύο παραδείγματα από τη βιβλιογραφία σχετικά με τις ομάδες αυτές και την προσφορά τους, για την περίπτωση των Τσιγγάνων τους αναγνωρίζεται από Λαογράφους πως συνέβαλαν στη διατήρηση της λαϊκής παραδοσιακής μουσικής, ενώ για την περίπτωση των Πομάκων είναι γνωστό πως κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου αντιτάχθηκαν σθεναρά στη συγκρότηση της Μεγάλης Βουλγαρίας, υποστηρίζοντας την Ελληνική πλευρά παρόλη τη θρησκευτική τους διασύνδεση με την Τουρκία. Είναι γεγονός λοιπόν πως μόνο τελευταία και σποραδικά έχουμε αρχίσει να γνωρίζουμε τις ομάδες αυτές, στις οποίες πολλές φορές αποδώσαμε χαρακτηρισμούς και ιδιότητες τις οποίες δεν έχουν, τουλάχιστον σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ότι παρατηρείται για το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο.

Με ποιο τρόπο, λοιπόν, θα μπορούσε η διαπολιτισμική διαχείριση των ομάδων αυτών να συμβάλει στην καταπολέμηση του πολιτισμικού τους αποκλεισμού; Ακολουθώντας τις δύο προαναφερόμενες κατευθύνσεις, δηλαδή γνωριμία με την κουλτούρα των ομάδων αυτών, με την ποίησή τους, τις αντιλήψεις, τον τρόπο ζωής τους, τα τραγούδια τους, τους δημιουργούς τους, ούτως ώστε να αμβλυνθούν ή και να εξαλειφθούν οι αρνητικές αντιλήψεις που υπάρχουν από μέρους της περιβάλλουσας κοινωνίας. Από την άλλη, μεθόδευση της επικοινωνίας τους με πολιτισμικά αγαθά της περιβάλλουσας κοινωνίας, από τα οποία εκ των πραγμάτων είναι αποκλεισμένοι. Αυτό, βέβαια, σχεδιασμένα κάθε φορά με βάση τη διαπολιτισμική προσέγγιση ως προς τη χάραξη της πολιτικής, με βάση την οποία θα αναπτυχθεί αυτή η επικοινωνία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Πλάτωνος, Νόμοι VII 803e.

2 Θα μπορούσαμε να αναφερθούμε σε ευρείς ή στενούς ορισμούς σχετικά με την απόδοση της έννοιας του πολιτιστικού αγαθού (προσπαθώντας να περιγράψουμε και αποδώσουμε την ιδέα του πολιτιστικού αγαθού), οι οποίοι εξαρτώνται και από το πως κάθε φορά ορίζουμε τον πολιτισμό. Εάν, λοιπόν, δεχτούμε πως ο πολιτισμός είναι ένα παγκόσμιο φαινόμενο που αναφέρεται στη συνολική πολιτισμική δραστηριότητα, ως πολιτιστικά αγαθά μπορούν να θεωρούνται όλα ανεξαιρέτως τα επιτεύγματα του ανθρώπου. Συνήθως, όμως, τα πολιτιστικά αγαθά είναι αποτέλεσμα της έκφρασης των ποικίλων δημιουργικών δραστηριοτήτων του ανθρώπου, που προκύπτουν από την καλλιέργεια της τέχνης, αναφέρονται στην πολιτιστική κληρονομιά και παράδοση, ή αποτελούν δραστηριότητες ανάδειξης και αξιοποίησης των παραπάνω. Στη μελέτη της Δρος Δ. Βουδούρη *Η προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς στην προοπτική της ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς* αναφέρεται (αντιγράφουμε το κείμενο στις σσ. 18-19):

«Ο όρος «πολιτιστικό αγαθό» (cultural good, bien culturel) είναι δύσκολο να προσδιοριστεί επακριβώς a priori, δεδομένου ότι παραπέμπει στην εξωνομική έννοια του πολιτισμού ή, ακριβέστερα, της κουλτούρας», και λίγο πιο κάτω αναφέρεται:

«Αντί του όρου «πολιτιστικό αγαθό», που χρησιμοποιείται κατά προτίμηση στη διεθνή θεωρία και νομοθεσία, επιλέξαμε...τον όρο «πολιτιστική κληρονομιά» (cultural heritage), διότι αποδίδει καλύτερα την ανάγκη διαφύλαξης των έργων του παρελθόντος, καθιστώντας ταυτόχρονα σαφές ότι η μελέτη δεν επικεντρώνεται στα πολύ σοβαρά, αλλά διαφορετικού τύπου, προβλήματα που αφορούν στη σύγχρονη καλλιτεχνική και πνευματική δημιουργία».

Ουσιαστικά η χρήση του όρου συμπίπτει με την «οικονομοποίηση» της έννοιας των ποικίλων δημιουργημάτων του πολιτισμού και της αναγωγής τους σε «προϊόντα» και «αγαθά» που «παράγονται» και «καταναλώνονται» και έχουν «χρηστική αξία». Ο όρος δηλαδή αρχίζει να χρησιμοποιείται με τη σύγχρονη έννοιά του παράλληλα με την εμφάνιση του cultural management, δηλαδή της πολιτιστικής διοίκησης ή διαχείρισης.

(σχετικά με τον προβληματισμό για τη σημασία και την ταξινόμηση των πολιτιστικών αγαθών βλ. και i) το άρθρο του Καθηγητή Δ. Τσαούση *Πολιτισμός, Ελεύθερος Χρόνος και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, ii) στη σ.107, της Παιδαγωγικής-Ψυχολογικής Εγκυκλοπαίδειας/Λεξικό, εκδόσεις «Ελληνικά Γράμματα» στο λήμμα «Πολιτιστικά Αγαθά», καθώς και iii) Ο.Τσακνρίδη-Θεοφανίδη, *Οργάνωση και Διοίκηση των Εθνικών Πολιτιστικών Πόρων και Εκδηλώσεων*, Διδακτορική Διατριβή).

3 Από την αρχαία ελληνική σκέψη θα αναφέρουμε μεταξύ άλλων τη θέση του Πλάτωνα, που θεωρούσε τα πολιτιστικά αγαθά (μεταξύ αυτών και τα αντικείμενα της Τέχνης) ως εξαιρετικά σημαντικά, εφόσον συντελούν στην ανάδειξη της ομορφιάς, ένα ανώτερο πάθος για τον άνθρωπο, και στη διαμόρφωση της ηθικής, με την έννοια πως σ' αυτά μπορεί κανείς να αναγνώσει ιδεολογία και αξίες. Γι' αυτό η τέχνη συντελεί στην παιδεία των νέων χαρίζοντας την «ευαρμοσίαν και ευσημοσύνην και ευρυθμίαν» (Πολιτεία, III 400d-401a).

4 Για τον προβληματισμό αυτό βλ. στην εισαγωγή από το βιβλίο του Καθηγητή κ. Μ. Μερακλή *Λαϊκή Τέχνη*.

φερομένων Εθνοτήτων, της Ελλάδας, Βουλγαρίας και Τουρκίας, οι οποίες σ' ορισμένες περιπτώσεις, όπως της Βουλγαρίας, τους φέρθηκαν ιδιαίτερα βάνουσα προσπαθώντας να διαμορφώσουν κατά τα συμφέροντά τους τα πολιτισμικά στοιχεία που τους χαρακτηρίζουν, όπως αυτό της καταγωγής και της γλώσσας²⁰.

Για να αναφέρουμε δύο παραδείγματα από τη βιβλιογραφία σχετικά με τις ομάδες αυτές και την προσφορά τους, για την περίπτωση των Τσιγγάνων τους αναγνωρίζεται από Λαογράφους πως συνέβαλαν στη διατήρηση της λαϊκής παραδοσιακής μουσικής, ενώ για την περίπτωση των Πομάκων είναι γνωστό πως κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου αντιτάχθηκαν σθεναρά στη συγκρότηση της Μεγάλης Βουλγαρίας, υποστηρίζοντας την Ελληνική πλευρά παρόλη τη θρησκευτική τους διασύνδεση με την Τουρκία. Είναι γεγονός λοιπόν πως μόνο τελευταία και σποραδικά έχουμε αρχίσει να γνωρίζουμε τις ομάδες αυτές, στις οποίες πολλές φορές αποδώσαμε χαρακτηρισμούς και ιδιότητες τις οποίες δεν έχουν, τουλάχιστον σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ότι παρατηρείται για το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο.

Με ποιο τρόπο, λοιπόν, θα μπορούσε η διαπολιτισμική διαχείριση των ομάδων αυτών να συμβάλει στην καταπολέμηση του πολιτισμικού τους αποκλεισμού; Ακολουθώντας τις δύο προαναφερόμενες κατευθύνσεις, δηλαδή γνωριμία με την κουλτούρα των ομάδων αυτών, με την ποίησή τους, τις αντιλήψεις, τον τρόπο ζωής τους, τα τραγούδια τους, τους δημιουργούς τους, ούτως ώστε να αμβλυνθούν ή και να εξαιρεθούν οι αρνητικές αντιλήψεις που υπάρχουν από μέρους της περιβάλλουσας κοινωνίας. Από την άλλη, μεθόδευση της επικοινωνίας τους με πολιτισμικά αγαθά της περιβάλλουσας κοινωνίας, από τα οποία εκ των πραγμάτων είναι αποκλεισμένοι. Αυτό, βέβαια, σχεδιασμένα κάθε φορά με βάση τη διαπολιτισμική προσέγγιση ως προς τη χάραξη της πολιτικής, με βάση την οποία θα αναπτυχθεί αυτή η επικοινωνία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Πλάτωνος, Νόμοι VII 803e.

² Θα μπορούσαμε να αναφερθούμε σε ευρείς ή στενούς ορισμούς σχετικά με την απόδοση της έννοιας του πολιτιστικού αγαθού (προσπαθώντας να περιγράψουμε και αποδώσουμε την ιδέα του πολιτιστικού αγαθού), οι οποίοι εξαρτώνται και από το πως κάθε φορά ορίζουμε τον πολιτισμό. Εάν, λοιπόν, δεχτούμε πως ο πολιτισμός είναι ένα παγκόσμιο φαινόμενο που αναφέρεται στη συνολική πολιτισμική δραστηριότητα, ως πολιτιστικά αγαθά μπορούν να θεωρούνται όλα ανεξαιρέτως τα ελιτεύματα του ανθρώπου. Συνήθως, όμως, τα πολιτιστικά αγαθά είναι αποτέλεσμα της έκφρασης των ποικίλων δημιουργικών δραστηριοτήτων του ανθρώπου, που προκύπτουν από την καλλιέργεια της τέχνης, αναφέρονται στην πολιτιστική κληρονομιά και παράδοση, ή αποτελούν δραστηριότητες ανάδειξης και αξιοποίησης των παραπάνω. Στη μελέτη της Δρος Δ. Βουδούρη *Η προσαπία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς στην προοπτική της ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς* αναφέρεται (αντιγράφουμε το κείμενο στις σσ. 18-19):

«Ο όρος «πολιτιστικό αγαθό» (cultural good, bien culturel) είναι δύσκολο να προσδιοριστεί επακριβώς a priori, δεδομένου ότι παραπέμπει στην εξωνομική έννοια του πολιτισμού ή, ακριβέστερα, της κουλτούρας», και λίγο πιο κάτω αναφέρεται:

«Αντί του όρου «πολιτιστικό αγαθό», που χρησιμοποιείται κατά προτίμηση στη διεθνή θεωρία και νομοθεσία, επιλέξαμε...τον όρο «πολιτιστική κληρονομιά» (cultural heritage), διότι αποδίδει καλύτερα την ανάγκη διαφύλαξης των έργων του παρελθόντος, καθιστώντας ταυτόχρονα σαφές ότι η μελέτη δεν επικεντρώνεται στα πολύ σοβαρά, αλλά διαφορετικού τύπου, προβλήματα που αφορούν στη σύγχρονη καλλιτεχνική και πνευματική δημιουργία».

Ουσιαστικά η χρήση του όρου συμπίπτει με την «οικονομοποίηση» της έννοιας των ποικίλων δημιουργημάτων του πολιτισμού και της αναγωγής τους σε «προϊόντα» και «αγαθά» που «παράγονται» και «καταναλώνονται» και έχουν «χρηστική αξία». Ο όρος δηλαδή αρχίζει να χρησιμοποιείται με τη σύγχρονη έννοιά του παράλληλα με την εμφάνιση του cultural management, δηλαδή της πολιτιστικής διοίκησης ή διαχείρισης.

(σχετικά με τον προβληματισμό για τη σημασία και την ταξινόμηση των πολιτιστικών αγαθών βλ. και i) το άρθρο του Καθηγητή Δ. Τσαούση *Πολιτισμός, Ελεύθερος Χρόνος και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, ii) στη σ.107, της Παιδαγωγικής-Ψυχολογικής Εγκυκλοπαίδειας/Λεξικό, εκδόσεις «Ελληνικά Γράμματα» στο λήμμα «Πολιτιστικά Αγαθά», καθώς και iii) Ο.Τσακηρίδη-Θεοφανίδη, *Οργάνωση και Διοίκηση των Εθνικών Πολιτιστικών Πόρων και Εκδηλώσεων*, Διδακτορική Διατριβή).

³ Από την αρχαία ελληνική σκέψη θα αναφέρουμε μεταξύ άλλων τη θέση του Πλάτωνα, που θεωρούσε τα πολιτιστικά αγαθά (μεταξύ αυτών και τα αντικείμενα της Τέχνης) ως εξαιρετικά σημαντικά, εφόσον συντελούν στην ανάδειξη της ομορφιάς, ένα ανώτερο πάθος για τον άνθρωπο, και στη διαμόρφωση της ηθικής, με την έννοια πως σ' αυτά μπορεί κανείς να αναγώσει ιδεολογία και αξίες. Γι' αυτό η τέχνη συντελεί στην παιδεία των νέων χαρίζοντας την «ευαρμοστίαν και ευσημοσύνην και ευρυθμίαν» (Πολιτεία, III 400d-401a).

⁴ Για τον προβληματισμό αυτό βλ. στην εισαγωγή από το βιβλίο του Καθηγητή κ. Μ. Μερικλή *Λαϊκή Τέχνη*.

- 5 Επίσης, για τη δύναμη και τη σημασία της κουλτούρας και των πολιτιστικών αγαθών έχουν κατά καιρούς μιλήσει αρκετοί θεωρητικοί του πολιτισμού. Θα αναφερθώ επιγραμματικά σε ορισμένους από αυτούς: E. Tylor, B. Ruth, T. Adorno, J. Habermas, L. Altusser, R. Williams, C.J. Hamelink, Mc Luhan κ.ά. που αν και προσεγγίζουν το πολιτισμικό φαινόμενο από διαφορετικές οπτικές γωνίες με αντιθετικό χαρακτήρα πολλές φορές συμφωνούν σ' ένα κοινό σημείο: στην ιδιαίτερη σημασία που έχει η κουλτούρα και τα πολιτιστικά αγαθά ως παράγωγα αυτής της κουλτούρας, αλλά και ως φορείς της.
- 6 «...η αύξηση του συνόλου της παραγωγής αφήνει άθικτο το στρώμα της φτώχειας στη βάση της πυραμίδας και εκείνο έχει την τάση να αυτοδιαιωρίζεται. Πρόκειται για μια κατάσταση που περνά σε μεγάλο βαθμό απαρατήρητη, επειδή αφορά μια άφωνη μειοψηφία» J.K. Galbraith (1970) *Η Κοινωνία της Αφθονίας*, σ.128.
- 7 σε μια συστηματική θεώρηση: συντελεί στην επανατροφοδότηση του συστήματος και στην επανάληψή του.
- 8 Από την εποχή της Αθηναϊκής Δημοκρατίας του 5ου αιώνα, όπου σύμφωνα με τις τότε θεωρητικές αναζητήσεις ύψιστος σκοπός της πολιτείας (και όχι μόνον) ήταν η Παιδεία. Ακόμη και αυτή η τέχνη και τα πολιτιστικά αγαθά αξιολογούνται με βάση τη συνεισφορά τους σ' αυτό το σκοπό. Στην έννοια της παιδείας δεν περιέχονται μόνο η μόρφωση, ο αγώνας για την ομορφιά κ.ά. αλλά και η *ηθική, ως δρόμος για σωστές πράξεις σε ατομικό ή συλλογικό επίπεδο* (για την έννοια της Παιδείας: W. Jaeger, *Paideia*, Oxford, 1948, σ.365, όπου αναφέρεται σε σχέση με την ηθική «...the principle of action which guides society and the state is the same as that which guides the moral conduct of the individuals.»).
- 9 βλ. Ντόρα Κόνσολα *Πολιτιστική Δραστηριότητα και Κρατική Πολιτική στην Ελλάδα*.
- 10 Ο.Τσακνρίδη *Οργάνωση και Διοίκηση των Εθνικών Πολιτιστικών Πόρων και Εκδηλώσεων*, όπου παρατίθενται οι λειτουργίες της Πολιτιστικής Διοίκησης ή Διαχείρισης, όπως σήμερα συνηθίζεται περισσότερο ν' αποκαλείται. Επισημαίνουμε πως οι έννοιες της Διοίκησης και Διαχείρισης μπορούν και να ταυτίζονται, εάν ως Διοίκηση αντιλαμβανόμαστε μια γενικότερη έννοια που περιλαμβάνει και τη λειτουργία του Μάνατζμεντ και ως Διαχείριση (Μάνατζμεντ από το λατ. manus=χέρι) μια λειτουργία που ουσιαστικά υποστηρίζει όλο το διοικητικό σύστημα ενός οργανισμού. Ο σχετικός προβληματισμός σχετικά με τη χρησιμοποίηση του ενός ή του άλλου όρου έχει αρκετό ενδιαφέρον και ανάγεται στο θεωρητικό πεδίο, υποκρύπτωντας, όμως, πίσω από κάθε θέση και μια ιδεολογία.
- 11 Γ. Λάββας, *Μαθήματα Ιστορίας της Τέχνης*, σσ.7-10.
- 12 βλ. για παράδειγμα Μ. Μερακλής στο βιβλίο του *Λαϊκή Τέχνη* σ.139 και κυρίως στις υποσημειώσεις σ.218, καθώς επίσης και στο βιβλίο του Δ. Λουκάτου *Τα Καλοκαιρινά και ειδικότερα στο κεφάλαιο «Η Θρακική Πυρροβασία και τ' «Αναστενάρια»* σσ. 21-29, όπου περιγράφεται σαφώς ο «ρόλος» του Αρχιαναστενάρη.
- 13 βλ. μεταξύ άλλων την εργασία του Γ. Αικατερινίδη, *Δρώμενα των Θεοφανείων στην Καλή Βρύση Δράμας*, σσ. 14 και 15.
- 14 βλ. Finley, M. (1988) *Οικονομία και Κοινωνία στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σσ. 127, 168,177-179 καθώς και στη μελέτη των Kolobova, K. M.-Ozerceckaja, E. L. (1993) *Η Καθημερινή ζωή στην Αρχαία Ελλάδα*. Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμα, σσ 77, 94, 133, 176, 184-214.
- 15 Αντιγράφουμε από την έκδοση της Ελληνικής Εταιρείας Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης με τίτλο *Πολιτιστική Πολιτική και Αναζωογόνηση των Πόλεων* (σ.18) και από το άρθρο του Franco Bianchini, Καθηγητή του Πανεπιστημίου του Λέστερ:

«Από την άποψη των στρατηγικών στόχων της πολιτιστικής πολιτικής, η σημαντικότερη ιστορική τάση είναι η μεταστροφή από το ενδιαφέρον για τα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα, που επικρατούσε στη δεκαετία του 1970, προς τις προτεραιότητες της οικονομικής ανάπτυξης και της αναζωογόνησης των πόλεων στη δεκαετία του 1980. Στη διάρκεια της περασμένης δεκαετίας, η δεξιά στροφή της πολιτικής ζωής στις περισσότερες δυτικοευρωπαϊκές χώρες και οι αυξανόμενες πιέσεις στους οικονομικούς πόρους της τοπικής αυτοδιοίκησης συνέβαλαν στην άμβλυνση της έμφασης που δινόταν προηγουμένως στη σημασία της πρόσβασης στον πολιτισμό, ειδικά των μειονεκτουσών ομάδων. Επίσης, υponόμεινε τη θεώρηση του πολιτισμού ως επίδικου πολιτικού ζητήματος και της πολιτιστικής πολιτικής ως εναλλακτικής επιλογής έναντι των παραδοσιακών στρατηγικών για πολιτική επικοινωνία και κινητοποίηση. Οι στρατηγικές της δεκαετίας του 1980 έδιναν έμφαση στην πολιτική συναίνεση, τη σημασία της εταιρικής σχέσης ανάμεσα σε ιδιωτικές επιχειρήσεις και φορείς του δημόσιου τομέα, την αξία των «παραδειγματικών» πολιτιστικών προγραμμάτων για την προβολή της εικόνας μιας πόλης και τη συμβολή του πολιτισμού στην οικονομική ανάπτυξη».

- 16 βλ. Ο. Τσακρηϊδή (1997) *Πολιτιστική Διοίκηση και Λαϊκός Χορός: από την Παράδοση στη Μετανεωτερικότητα*, στα δημοσιευμένα πρακτικά του συνεδρίου με τίτλο *Παραδοσιακός Χορός και Λαϊκή Δημιουργία*, που διοργανώθηκε από τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Πειραιά (Μάιος 1996) σσ 113-128.
- 17 Παραθέτω κάποια από τα δεδομένα εμπειρικής έρευνας που έγινε το 1993 με θέμα «*Η πρόσληψη και η αντιμετώπιση του «άλλου» στη σημερινή Ελλάδα*». Στην ερευνητική ομάδα συμμετείχαν οι Γ. Βούλγαρης, Δημ. Δώδος, Παν. Καφετζής, Χρ. Λυριντζής, Κ. Μιχαλοπούλου, Ηλ. Νικολακόπουλος, Μ. Σπουρδαλάκης και Κ. Τσουνκάς. Τα πορίσματα της εμπειρικής έρευνας δημοσιεύτηκαν στο επιστημονικό περιοδικό *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* τεύχος 5, Απρίλιος 1995 σσ.81-100. Ως προς το θέμα του οικονομικού ανταγωνισμού είναι χαρακτηριστικό πως το 80,5% του δείγματος συμφωνούσε απόλυτα πως οι ξένοι στη χώρα μας αυξάνουν την ανεργία στους Έλληνες, ενώ το 9,1% για την ίδια θέση μάλλον συμφωνούσε. Ακόμη, διαφαίνεται πως ορισμένα πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους «ενοχλούν» ιδιαίτερα, καθώς ένα ποσοστό 58,5% του δείγματος συμφωνούσε απόλυτα πως δεν θα παντρευόταν ποτέ Τσιγγάνο και ένα 5,3% μάλλον συμφωνούσε. Το ίδιο περίπου και κάπως μεγαλύτερος αριθμός ατόμων του δείγματος, ποσοστό 61,8%, συμφωνεί απόλυτα πως δεν θα παντρευόταν ποτέ Μουσουλμάνο από τη Δυτική Θράκη. Το 4,4% μάλλον συμφωνούσε σχετικά με την ίδια θέση.
- 18 βλ. στη μελέτη των Μ. Παυλί και Α. Σιδέρη, *Οι Τσιγγάνοι της Αγίας Βαρβάρας και της Κάτω Αχαΐας*, ΥΠΠΟ-Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, σ. 26.
- 19 Jean Pierre Liegeois, *Tsiganes*, σ. 43
- 20 βλ. μεταξύ άλλων Κ. Βαζαλόπουλος, Μ. Βαρβούνης, Λ. Διβάνη, Π. Θεοχαρίδης, Γ. Μακρυιώτης, Π. Μυλωνάς, Π. Χιδίρογλου κ.ά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- **Ανδρόνικος, Μ.** (1986) *Ο Πλάτων και η Τέχνη*. Αθήνα: Νεφέλη.
- **Βακαλόπουλος, Κ.** (1990) *Ιστορία του Β. Ελληνισμού*, Θράκη. Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη.
- **Βαρβούνης, Μ.** (1996) *Λαογραφικά των Πομάκων της Θράκης*. Αθήνα: Πορεία.

- Βούλγαρης, Γ. Δώδος, Δ. Καφετζής, Π. Λυριντζής, Χ. Μιχαλοπούλου, Κ. Νι-κολακόπουλος, Η. Σπουρδαλάκης, Μ. Τσουκαλάς,Κ. (1995) Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης «Η πρόσληψη του «άλλου» στη σημερινή Ελλάδα», τεύχος 5, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Δημητρίου, Σ. (1997) *Μορφές Κοινωνικού Αποκλεισμού και Μηχανισμοί Παραγωγής του*, Αθήνα: Ιδεοκίνηση.
- Διβάνη, Α. (1995) *Ελλάδα και Μειονότητες*. Αθήνα: Νεφέλη.
- ΕΚΚΕ (1997) *Η Πρόσληψη του Ξένου: Διαστάσεις Ξενοφοβίας και Ρατσισμού στην Ελλάδα* (αδημοσίευτη μελέτη, υπό έκδοση) και ειδικότερα Τσακηρίδη Ο. Παραδοσιακές Μειονότητες στον Ελλαδικό χώρο, σσ.115-158.
- ΕΚΚΕ (1996) *Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα, και ειδικότερα Μουχελή, Α. Τσιγγάνοι και Κοινωνικός Αποκλεισμός, σσ.491-523.
- Ξεαρχος, Γ. (1996) *Αυτοί είναι οι Τσιγγάνοι*. Αθήνα: Γαβριηλίδης.
- Καιομάτη, Κ. (επιμ.)(1998) *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Ελληνική Εμπειρία*, Αθήνα: Gutenberg.
- Λάββας, Γ. (1996) *Μαθήματα Ιστορίας της Τέχνης*, Αθήνα: Τμήμα ΕΜΜΕ του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.
- Λυδάκη, Α. (1997) *Μπαλαμέ και Ρομά* Αθήνα: Καστανιώτης.
- Μερακλής, Μ. (1989) *Λαογραφικά Ζητήματα*, Αθήνα: εκδ. Χ. Μπούρα.
- Μερακλής, Μ. (1992) *Ελληνική Λαογραφία: Λαϊκή Τέχνη* (Γτόμ.), Αθήνα: Οδυσσεάς.
- Μυλωνάς, Π. (1990) *Οι Πομάκοι της Θράκης*. Αθήνα: Νέα Σύνορα-Α.Α. Λιβάνη.
- Ντούσας, Δ. (1997) *Ρομ και Φυλετικές Διακρίσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Παυλή, Μ.-Σιδέρη, Α. (1990) *Οι Τσιγγάνοι της Αγίας Βαρβάρας και της Κάτω Αχαΐας*.ΥΠ-ΠΟ-Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης.
- Περράκης, Σ. (επιμ.)(1993) *Τα Δικαιώματα των Λαών και των Μειονοτήτων*, Αθήνα: Αντ.Ν.Σάκκουλα.
- Τσακηρίδη-Θεοφανίδη,Ο. (1992) *Οργάνωση και Διοίκηση των Εθνικών Πολιτιστικών Πόρων και Εκδηλώσεων*, Εθνικό και Καποδιστριακό Παν/μιο Αθηνών, Διδακτορική Διατριβή.
- Τσιτσελίκης, Κ. (1996) *Το Διεθνές και Ευρωπαϊκό Καθεστώς Προστασίας των Γλωσσικών Δικαιωμάτων των Μειονοτήτων και η Ελληνική Έννομη Τάξη*, Αθήνα-Κομοτηνή : Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Φιοραβάντες, Β. (1997) *Κοινωνική Αισθητική και Διαπολιτισμικότητα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Χιδίρογλου, Π. (1989) *Οι Έλληνες Πομάκοι και η Σχέση τους με την Τουρκία*. 4η έκδοση. Αθήνα: Ηρόδοτος.